



Proza lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu: Între experiență augmentată și ficțiune. I: Iluzie și hiperestezie

Cătălina RĂDESCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: catalina.radescu@ulbsibiu.ro

*The Prose of M. Blecher and Hortensia Papadat-Bengescu: Between Augmented Experience and Fiction.
I: Illusion and Hyperaesthesia*

The present research approaches comparatively the development of somatic-psychological frailties in the fictions of M. Blecher and Hortensia Papadat-Bengescu and explains—by referencing medical treatises—the ways in which illness, be it psychological or physical, bridges the relationship between characters and their external and internal worlds. Identifying a doubly determined link between disease and the personal and social conditions of its appearance and development, the study consists of two parts, with the current (the first one) focusing on two ways of individualizing the characters' psychology, illusion and hyperaesthesia, trying to identify the behavioral and social mutations they determine.

Keywords: Romanian literature, Romanian prose, M. Blecher, Hortensia Papadat-Bengescu, pathologic behavior, biographical criticism.



În cazul punerii în discuție a doi autori precum M. Blecher și Hortensia Papadat-Bengescu, evitarea unui soi de critică explicatoare, poate chiar pozitivistă, în sensul dat de H. Taine, nu oferă prea multe perspective de interpretare textuală și nu poate conduce decât la o imagine care induce, cel puțin parțial, în eroare. Pentru o imagine cât mai exactă asupra autorilor aleși, este necesară o încorporare a datelor biografice concrete (Blecher), respectiv cunoștințelor științifice asupra universului bolii (Papadat-Bengescu) în cercetarea de față, care propune o abordare comparativă a dezvoltării maladivului în prozele celor doi autori. Structurat în două părți, prezentul studiu se concentrează în prima

jumătate asupra a două manifestări ale insolitării psihologiei personajelor, iluzia și hiperestezia, încercând să identifice mutațiile comportamentale și de interacțiune socială pe care acestea le produc. A doua jumătate a analizei vine în sînjul primei și surprinde în paralel evoluția a personajelor Emanuel și Maxențiu în raport cu maladia comună de care suferă (tuberculoza) și ramurile ei distincte (tuberculoză osoasă și tuberculoză pulmonară).

Literatura lui M. Blecher este un amestec de concret și speculativ, o literatură al cărei grafic de receptare este unul ascendent, începând de la una modestă pentru placheta de poezii *Corp transparent*

și continuând să evolueze cronologic pozitiv, în cazul scrierilor în proză *Întâmplări în irealitatea imediată*, *Inimi cicatrizate* și volumului postum *Vizuina luminată*¹. Citindu-l pe M. Blecher, participi la un exercițiu de înțelegere și empatie, iar limbajul său are calitatea de a fi extraordinar de precis în raport cu câmpul lexical al bolii, fapt care generează subsecvent stări de spirit: „Cuvintele obișnuite nu sunt valabile la anumite adâncimi sufletești”², și astfel totul capătă alte dimensiuni, transformându-se într-o experiență tridimensională. Desigur că firescul stilului său atât de frust, precum și volumetria celor descrise se nasc și din această intimitate pe care Blecher a împărțit-o cu boala, pe care, astfel, a cunoscut-o îndeaproape. În acest sens, suferința este un context biografic care contribuie la relevanța culturală a scrierilor, care însă nu se rezumă la o reprezentare mimetică a acesteia și funcționează ca artefacte estetice separate.

De cealaltă parte, construcția romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu dovedește o intenție arhitecturală, iar stilul pune mare preț pe amănunt, pe detalii a căror sumă dau naștere imaginii complexe, ca într-o autostereogramă. Despre *Concert din muzică de Bach*, Mihail Sebastian avea să afirme: „D-na Hortensia Papadat-Bengescu a dat literaturii românești, în al doilea roman al său, cartea cea mai construită din câte au fost sortite și totuși nu cea mai puțin vie. (...) Tot meșteșugul romanului ca gen e rezumat aici. Autoarea *Concertului* îl posedă”³. Deși, la fel ca M. Blecher, Hortensia Papadat-Bengescu aduce în scenă boala, la romancieră aceasta este un cadru, este decorul pe fundalul căruia se desfășoară acțiunea personajelor principale, pe când la Blecher boala este însuși personajul principal. Hortensia Papadat-Bengescu creează în romanele sale ambianță, iar boala survolează literatura sa, creând o atmosferă specifică. O întâlnim în lente mișcări de mâini sau pleoape, în culoarea venelor proeminente, în paloarea chipului sau slăbiciunea trupului. Bolii nu i se spune pe nume în romanele Hortensiei Papadat-Bengescu. Boala nu se arată la fel de fățiș ca în *Vizuina luminată*, de pildă, pentru că abordarea romancierii este diferită și se focalizează pe starea generală creată de aceste elemente. De altfel, literatura Hortensiei Papadat-Bengescu este o ficțiune bine mânuită, o ficțiune decupată cu precizie, și surprinde un cadru extins, construit astfel încât să poată fi ușor recognoscibil în situații sociale din cele mai comune.

Ficțiune este și ceea ce scrie Blecher, cu mențiunea că această ficțiune este materialul care umple spațiile goale rămase între piesele de puzzle ale propriei experiențe. Ficțiunea la Blecher nu este un scop în sine, ci un vehicul de umplere a locurilor lipsă dintre straturile experienței biografice. Acesta este și motivul pentru care criticul Doris Mironescu numește cele trei volume de proză, într-un interviu din 2018, părți ale

unei „biografii parțial fantastice”⁴.

Iluzie și hiperestezie în *Întâmplări în irealitatea imediată* și *Fecioarele despletite*

După cum afirmă Doris Mironescu în același interviu, „în prima carte nu apare cuvântul boală. Nu este vorba despre suferință (...)”⁵. Vorbim despre primul volum semnat M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată*, care surprinde primele *exerciții* de așa-zisă confesiune, în care M. Blecher accesează momente din trecutul său, făcând un salt al memoriei care poate fi perceput, într-o oarecare măsură, în cheie escapistă. Chiar dacă boala nu face subiectul acestui prim volum, ea este anticipată foarte subtil de câteva detalii din perioada amănunțită a copilăriei și adolescenței, la care Blecher se întoarce cu dorința de a evada în timpuri mai bune decât cele pe care le trăiește în timp ce scrie, imobilizat pe o gutieră, într-un corset de ghips.

Comportamentele descrise de autor și bogăția amănunțitelor prin care reușește să completeze foarte atent o fișă clinică, la care anexează imagini bine construite, sunt piesele care fac din această scriere exemplul potrivit de aplicare a unei astfel de lecturi. Se remarcă încă din debutul *Întâmplărilor* o punere în scenă a unei crize de identitate, de dedublare, de contestare a granițelor dintre ființa abstractă și cea reală⁶. Această „fractură identitară, o schizofrenizantă percepere a străinului, ascuns în fiecare dintre noi”⁷ este însoțită de o apăsătoare senzație de vid și tristețe, comparată de Nicolae Manolescu cu „un cancer la fel de impersonal ca orice proliferare de celule într-un organism viu”⁸. Toată această stare de incertitudine și nesiguranță se desfășoară și evoluează pe fundalul unor tulburări de percepție ce vor face subiectul analizei ce urmează. Este vorba în egală măsură despre iluzie și despre hiperestezie, ambele în strânsă legătură cu psihicul halucinant.

„Iluzia este o percepție cu stimul real și specific, denaturată și/sau deformată. (...) Percepția este completată imaginativ; cu cât denaturarea este mai globală, cu atât crește semnificația patologică”⁹. Definiția științifică, extrasă dintr-un tratat medical, surprinde concis o lămurire a ceea ce trăiește naratorul-personaj al lui Blecher în *Întâmplări*. Iată sub influența cărui instrument realitatea i se distorsionează în așa măsură încât deseori nu o mai recunoaște, ori o redescoperă ca fiind cu totul alta, o lume nouă, sub alte și alte înfățișări. Iluziile intermediază de cele mai multe ori relația personajului cu universul infantilității sale. Copilăria sa rămâne până târziu, în adolescență, sub semnul acestor percepții răstălmăcite care îi alterează nu numai contactul cu exteriorul, ci și propria imagine:

„(...) obiectele erau apucate de o adevărată frenezie

de libertate. Ele deveneau independente unele față de altele, dar de o independență ce nu însemna numai o simplă izolare a lor, ci și o extatică exaltare. Entuziasmul de a exista într-o nouă aureolă mă cuprindea și pe mine: aderențe puternice mă legau de ele, cu anastomoze invizibile ce făceau din mine un obiect al odăii la fel cu celelalte, în același mod în care un organ grefat pe carne vie, prin schimburi subtile de substanțe, se integrează trupului necunoscut¹⁰.

Sigur că în cazul lui Blecher, în *Întâmplări în irealitatea imediată*, nu este vorba despre o producție neapărat patologică a iluziilor, ci mai degrabă de una fiziologică, întrucât acesta recunoaște și modifică falsul percepției pentru obținerea efectului estetic. Dar rămâne vorba în continuare despre un fenomen psihologic de mare interes, căci el demască o modificare a condițiilor interne cum ar fi tulburarea de atenție ori anxietatea, frica, euforia, surmenajul, stări pe care le putem recunoaște în numeroase rânduri din volumul *Întâmplărilor în irealitatea imediată*. Iată o serie de pasaje relevante în acest sens: „Mă trezeam în odaia arhicunoscută transpirat, obosit și plin de senzația inutilității lucrurilor care mă înconjurau¹¹ sau „Mă gândeam, terorizat (...) și nopți întregi mă zvârcoleam, agitat de serii de obiecte ce se înșirau în mintea mea, fără sfârșit, ca niște scări mecanice ce își desfășurau neîncetat mii și mii de trepte¹² sau „Toate disperările mele urlau din nou dureros în mine¹³ sau „Amintiri și dureri prezente atârnă greu în mine și eu vreau să le rezist (...). Mă zbat acum în realitate, țin, implor să fiu trezit¹⁴. Această stare continuă de dezechilibru nu își găsește, în cazul personajului, soluțiile. Așadar, comportamentul protagonistului lasă loc aplicării grilei psihopatologice, iar modul în care experiențele descrise se suprapun aproape perfect cu concluziile cercetărilor științifice încurajează o astfel de abordare și o astfel de perspectivă asupra operii.

Iluziile, ca fenomen psihic, apar la Blecher cu preponderență în prima carte de proză, *Întâmplări în irealitatea imediată* și completează aria manifestărilor comportamentale așezate sub influența hiperesteziei. Aceasta din urmă este și una dintre tulburările pe care Hortensia Papadat-Bengescu le atribuie protagonistei sale, Lenora, fiind punctul comun, la acest nivel, al operelor celor doi. „Hiperestezia este reprezentată de o coborâre a pragului senzorial, resimțită de subiect ca o creștere neplăcută a intensității senzațiilor privind un singur analizator sau ansamblul lor¹⁵. Hortensia Papadat-Bengescu surprinde hiperestezia în latura sa patologică, foarte clar și cu o mare exactitate a fiecărei percepții date de această tulburare. Este remarcabil cât de fidel reușește romanciera să redea un comportament psihopatologic care, din informațiile biografice pe care le avem la dispoziție, nu i-a fost niciodată propriu. Și

poate tocmai din acest motiv reușește să construiască o mai obiectivă și mai minuțioasă vedere asupra acestei boli a percepției decât reușește însuși Blecher, pus în situația de a o cunoaște într-atât de aproape încât să nu o poată privi în ansamblul său.

În *Fecioarele despletite*, Lenora este surprinsă având o astfel de criză, iar pasajul este atât de relevant încât redă însăși esența definiției de mai sus a hiperesteziei: „Lenora era o adevărată senzitivă. Pentru orice zgomot, pentru orice cuvânt pronunțat mai tare se emoționa, avea palpitații, sta culcată, (...). În jurul ei era un complot al tăcerii de la cele mai mici lucruri la cele mai mari. Se umbla ușor, se vorbea abia. Ușile erau vătuite, nimic nu ajungea până la ea. Pianul era închis fiindcă îi făcea rău. Tremura la orice sunet. Nu era un capriciu, era o stare de fapt¹⁶.

În comparație, la Blecher tulburarea hiperesteziei este înfățișată astfel: „Simțul meu olfactiv se despărțea undeva în mine în două, și efluviile mirosului de putreziciune atingeau regiuni de senzații diferite. Mirosul gelatinos al descompunerii cojilor era separat și foarte distinct, deși concomitent, de parfumul lor plăcut, cald și domestic de alune prăjite¹⁷. Așadar, Blecher exploatează lumea olfactivă, cu accente pe mirosuri grele, înecăcioase, care declanșează în personaj adevărate avalanșe de senzații și stări, copleșindu-l. Mirosuri felurite guvernează întreaga opera, nu doar *Întâmplările*, ci și *Inimi cicatrizate* și *Vizuina luminată* descriind în nenumărate rânduri emanații plăcute, dar mai ales și de cele mai multe ori, neplăcute. Întreaga sa literatură stă sub semnul miasmelor: putreziciune, purulențe, transpirație, rânzeală, anestezic, cloroform, excremente, fum, ghips umed, „benzină și plante uscate¹⁸, sânge, „antiseptic cu alcool¹⁹, eter, pansamente, sudoare, „miros puțin sufocant și puturos de vapori de sulf²⁰, „mirosul profund enigmatic al mucegaiului²¹, noroi, lumânări, otravă, leșie, cadavru, naftalină, bălegar, „miros acid de urină²², „mirosul de carbid al bălciului²³, „miros greu de umezeală²⁴, chinină, lut sunt doar câteva dintre elementele universului olfactiv al lui Blecher.

Mirosurile joacă în lumea sa un rol definitoriu. Ele au putere asupra protagonistului, care se află iremediabil sub influența lor nefastă: „(...) parfumul largului pe care îl aduceau la tarabă, alterat și puturos ca o trenă oceanică de spume olfactive ce umpleau nările până la o plăcere de leșin²⁵.

La Hortensia Papadat-Bengescu, hiperestezia Lenorei este de natură auditivă. Sunetul este amplificat de analizator într-un proces psihic care transformă și cel mai mic zgomot în ceva greu de asimilat. Protagonista *Fecioarelor despletite* este izolată de această sensibilitate extremă într-o ambianță lipsită de sonoritate, unde întreaga familie din jurul bolnavei a încheiat un pact al silențiozității. Chiar și casa suferă transformări

pentru a nu deveni un factor agasant prin sunetele pe care le-ar putea produce. Ușile sunt vătuite, spre exemplu, pentru ca totul să se desfășoare într-o liniște deplină. Dacă la Hortensia Papadat-Bengescu criza de hipersensibilitate este una episodică, ea neapărând constant în romane și în viața Lenorei, la M. Blecher întreaga operă, de la *Întâmplări în irealitatea imediată* până la *Jurnalul de sanatoriu* este reprezentată printr-o percepere exorbitantă a miresmelor și miasmelor, fiind parcă primul element la care apelează personajul, ca alter-ego al autorului, pentru descrierea momentului în care este angrenat. Fiecare scenă de viață este astfel legată de un miros perceput în mod abuziv și exagerat.

Există o diferență între cei doi autori și când este vorba despre modul în care construiesc aceste scene ale exagerării perceptive. Descrierile Hortensiei Papadat-Bengescu sunt clinice, lăsând impresia că aceasta construiește scena în timp ce bifează caracteristicile tulburării de percepție pe care nu le pierde niciodată din vedere. Vorbește deseori cu siguranța termenilor medicali, iar imaginile construite sunt foarte exacte. Deși ficțiune, ceea ce scrie Papadat-Bengescu are calitatea de a fi extrem de fidel, uneori până la un vag sentiment de falsitate, realității: „Personajele, ca și afabulația, totul e de invenție; dar nu pot lucra pînă când nu am impresia desăvîrșită că sînt fapte și ființe reale”²⁶. În legătură cu acest aspect, Anton Holban avea să afirme: „Fiind o psihologie imaginată, chiar dacă multe din observații par juste, artificul se simte deseori (...)”²⁷.

Interesant de observat este rolul pe care hiperestezia îl primește în literatura celor doi autori. Ea fie reflectă, fie anticipează ceea ce se întâmplă mai apoi în parcursul patologic al personajelor. Susțin aceasta deoarece din studiul științific citat aflăm că hiperestezia „Se întâlnește în: surmenaj, neurasteniei, debutul unor afecțiuni psihotice, debutul unor afecțiuni infecțioase, hipertiroidie, intoxicații”²⁸. Din toată această listă, două stări patologice ne atrag în mod special atenția, dacă ne gândim la literatura lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu: neurastenia și afecțiunea infecțioasă. Așadar, pe de o parte M. Blecher a parcurs toate etapele premergătoare afecțiunii sale infecțioase (tuberculoză osoasă), și pe de altă parte Hortensia Papadat-Bengescu deține cunoștințe științifice despre subiectul pe care îl tratează (neurastenia)²⁹. În continuare, voi dezvolta manifestarea neurasteniei la personajul Lenora al Hortensiei Papadat-Bengescu, urmând ca a doua parte a acestui studiu să fie dedicată exclusiv tuberculozei.

Neurastenia este tulburarea psihică de care suferă Lenora pe întregul parcurs al Ciclului Hallipilor și boala al cărui tablou clinic se caracterizează printr-o iritabilitate deosebită și o scădere exponențială a capacității bolnavului de a mai tolera acțiunea stimulilor exteriori. Comportamentul neurastenic

implică anxietate, insomnie, lipsa vivacității, epuizare, disconfort somatic. În cazul Lenorei, simptomele sunt prezente în mod evident, iar parcursul său este în permanență însoțit de acestea. Încă din prima pagină a romanului *Fecioarele despletite*, Mini ne face cunoștință cu o Lenora surescitată: „Mîinile ei albe și catifelate, păreau azi mai lungi, mototolind cu nervozitate un ziar”³⁰.

O nervozitate bolnăvicioasă ne va fi înfățișată în numeroase alte rânduri: „Deodată, Lenora se sculă brusă; își frânse mîinile, dete capul pe spate, strînse dinții, își mușcă apoi pumnii și, foarte palidă, fără răsufare, căzu la loc pe scaun, pe când Lina îi udă fruntea cu eter”³¹. Tensiunea emoțională pe care o presupune neurastenia este alimentată de regulă de experiențe psihice nefericite, iar boala evoluează într-acolo unde și cele mai mici îndatoriri devin o povară. Lenora, una dintre *fecioarele despletite*, este subiectul pe care Hortensia Papadat-Bengescu proiectează cu atenție toate aceste amănunte. Imaginea protagonistei se completează gradual, pagină cu pagină: „Fața asprită, sub ondulațiile oxigenate care încă durau, purta expresia unei griji pe care nu o putea parcă dezvălui nimănui, și tocmai de aceea mai impresionantă”³².

Stările sale ajung rapid la apogeu, iar Lenora devine o îngrijorare și un pericol pentru cei din jurul său: „Lenora se izbise cît putuse cu capul, cu trupul de tot ce găsisse la îndemână și dase foc cu spirt patului”³³. Reîntîlnindu-se cu un trecut ce a ajuns-o fulgerător din urmă, protagonista *Fecioarelor despletite* pierde irevocabil pe toate planurile. Tulburarea psihică îi distruge relația de cuplu cu Doru Hallipa, pe care insistă să îl vadă alături de o altă femeie, o face de nerecunoscut pentru prietenele sale și depreciază considerabil relațiile cu ficele ei. Mai mult decît atît, o transformă din punct de vedere fizic și are repercusiuni asupra stimei de sine. Nu își mai acordă atenție și nu se mai îngrijește: „(...) în ultimul timp Lenora nu mai vrea să se pieptene, să se îmbrace, lasă cu greutate chiar pe ceilalți s-o îngrijească. Asta era un simptom nespuse de grav, o direcție în care trebuia muncit urgent”³⁴. În *Fecioarele despletite*, preocuparea romancierei este concentrată pe modul în care degradarea pornește din interior. Mai exact, pe cum anume și pe cît de hotărât influențează gândirea și sentimentele sănătatea psihicului și a trupului. Dar și „În *Drumul ascuns* și în *Rădăcini*, interesul clinic stăruie, cu aceeași suverană competență, dezvăluind alterările conștiinței sub lucrarea morburilor”³⁵. Personajul feminin al Hortensiei Papadat-Bengescu alunecă într-o avalanșă de stări și experiențe patologice a căror ultim efect nu pare a putea fi decît moartea. Tot ce face romanciera e să surprindă cu acuratețe parcursul protagonistei sale, de la o banală criză de nervi până la tulburări psihice chinuitoare, de la boala de inimă până la adenomul care îi provoacă moartea. Căci, în fond, Hortensia Papadat-Bengescu reușește să redea într-un



mod aparte, uneori naturalist, „sentimentul dureros și tragic al morții”³⁶, în construcția căruia psihologismul personajelor și reflectarea acestuia în viață joacă rolul decisiv.

Așadar, literatura lui M. Blecher și a Hortensiei Papadat-Bengescu poate fi conectată prin interesul pe care aceștia îl arată unui subiect eminamente modern: „patologia vieții morale”³⁷, așa cum o numește Șerban Cioculescu. O putem numi și noi în mai multe feluri: psihologie, psihopatologie, sănătate morală. Cert este că preocuparea celor doi pentru redarea în literatură a unui astfel de univers, deseori considerat de critică sau public ca fiind rușinos ori abuziv, scoate la suprafață unele din cele mai complexe suferințe psihice ale personajelor, și evidențiază capacitatea acestora de a influența în mod direct perspectivele narrative, evoluția lor în raport cu mediul înconjurător (Blecher) și cadrul social (Papadat-Bengescu) și efectul invers (dinspre interior înspre exterior) pe care îl au asupra comportamentului general al acestora.

Note:

1. pentru dosarul critic al receptării operei în proză a lui M Blecher, vezi *Referințe critice*, în M. Blecher, *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017, p. 1503-1551, iar pentru o trecere în revistă a receptării plachetei de debut a lui Blecher, vezi Vlad Pojoga, *Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro*, în Revista Transilvania, nr. 6/2016, p. 22-27.
2. Max Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate*, Ed. Corint, București, 2016, p. 21.
3. Mihail Sebastian, *Drumul ascuns*, în „România literară”, 4 iunie 1932, preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane*, Ed. Minerva, București, 1975, p. 633-634.
4. Doris Mironescu în dialog cu Mirela Nagăț, emisiunea Cooltura, 4 mai 2018, minutul 4:18.
5. *Ibidem*, minutul 3:57.
6. „Când privesc mult timp un punct fix pe perete mi se întâmplă câteodată să nu mai știu nici cine sunt, nici unde mă aflu. Simt atunci lipsa identității mele de departe ca și cum aș fi devenit, o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personaj abstract și persoana mea reală îmi dispută convingerea cu forțe egale.” – M. Blecher, *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017, p. 5.
7. Iulian Băicuș, *Max Blecher, un arlechin pe marginea*

- neantului*, Ed. Universității, București, 2004, p. 31, apud Nicoleta Hristu, *De la proiecțiile fantasmatică la mitul personal în opera lui Max Blecher*, Meridian Critic, nr. 1, 2016, disponibil la adresa web: http://www.meridiancritic.usv.ro/uploads/docs/mc_1_2016/II.%20EXEGEZE/08.%20Nicoleta%20Hristu.pdf
8. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, Editura 1001 GRAMAR, București, 1998, p. 563.
 9. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *Tratat de psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi*, Editura Trei, București, 2011, p. 147.
 10. M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată*, Art, București, 2011, p. 37-38.
 11. *Ibidem*, p. 21.
 12. *Ibidem*, p. 44.
 13. *Ibidem*, p. 78.
 14. *Ibidem*, p. 114.
 15. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *op. cit.*, p. 147.
 16. Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane*, Ed. Minerva, București, 1975, p. 108.
 17. M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată*, Art, București, 2011, p. 36.
 18. *Ibidem*, p. 186.
 19. *Ibidem*, p. 176.
 20. *Ibidem*, p. 128.
 21. *Ibidem*, p. 119.
 22. *Ibidem*, p. 96.
 23. *Ibidem*, p. 65.
 24. *Ibidem*, p. 52.
 25. *Ibidem*, p. 178.
 26. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 611.
 27. Anton Holban preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 625.
 28. Florin Tudose, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *op. cit.*, p. 147.
 29. Aceste cunoștințe științifice ale Hortensiei Papadat-Bengescu sunt evidențiate de însăși legătura directă creată între boala Lenorei și descrierea simptomatologiei acestora în roman.
 30. Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 8.
 31. *Ibidem*, p. 9.
 32. *Ibidem*, p. 23.
 33. *Ibidem*, p. 113.
 34. *Ibidem*, p. 149.
 35. Șerban Cioculescu preluat din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 635.
 36. Eugenia Tudor preluată din *Repere istorico-literare*, Hortensia Papadat-Bengescu, *op. cit.*, p. 660-661.
 37. Șerban Cioculescu, *ibidem*.

Bibliography:

Băicuș, Iulian, *Max Blecher, un arlechin pe marginea neantului [Max Blecher, A Harlequin on the Verge of*

- the Abyss*], Editura Universității, București, 2004.
- Blecher, M., *Întâmplări în irealitatea imediată, Vizuina luminată [Adventures in Immediate Irreality, The Lit-Up Burrow]*, Art, București, 2011.
- Blecher, M., *Opere: Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Proză scurtă, Aforisme, Poezii, Traduceri, Publicistică, Scrisori, Arhivă, Documentar, Mărturii [Adventures in Immediate Irreality, Scarred Hearts, The Lit-Up Burrow, Short Prose, Aphorisms, Poetry, Translations, Articles, Letters, Archive, Documentary, Confessions]*, ed. Doris Mironescu, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, București, 2017.
- Blecher, Max, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate [Adventures in Immediate Irreality. Scarred Hearts]*, Editura Corint, București, 2016.
- Cioculescu, Șerban, *Romanul d-nei H. Papadat-Bengescu [The Novel of Mrs. H. Papadat-Bengescu]*, în *Revista Fundațiilor Regale*, an V, nr. 11, 1 noiembrie 1938, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Holban, Anton, *Hortensia Papadat-Bengescu*, în *Sburătorul*, IV, nr. 10, 11-12, aprilie, mai-iunie, 1927, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Hristu, Nicoleta, *De la proiecțiile fantasmatică la mitul personal în opera lui Max Blecher [From Phantomic Projections to Personal Myth in the Works of Max Blecher]*, în *Meridian Critic*, nr. 1, 2016, disponibil la adresa web: http://www.meridiancritic.usv.ro/uploads/docs/mc_1_2016/II.%20EXEGERE/08.%20Nicoleta%20Hristu.pdf
- Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe [Noah's Ark]*, Editura 1001 GRAMAR, București, 1998.
- Mironescu, Doris, în dialog cu Mirela Nagâț, emisiunea *Coultura*, 4 mai 2018.
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Ed. Minerva, București, 1975.
- Pojoga, Vlad, *Poezia lui M. Blecher. Context cultural, apariție, receptare, date macro [M. Blecher's Poetry. Cultural Context, Publishing, Reception, Macro Data]*, în *Revista Transilvania*, nr. 6, 2016, p. 22-27.
- Sebastian, Mihail, *Drumul ascuns [The Hidden Road]*, în *România literară*, 4 iunie 1932, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.
- Tudose, Florin, Cătălina Tudose, Letiția Dobranici, *Tratat de psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi [Psychopathology and Psychiatry Treatise for Psychologists]*, Editura Trei, București, 2011.
- Tudor, Eugenia, Prefață la romane (vol I-II), ed. îngrijită de Gheorghe Radu, București, Editura pentru Literatură, 1966, reprodus în Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach – Trei romane [Bach Concert – Three Novels]*, Editura Minerva, București, 1975.

